

BOLMASA KELİMESİNE DAİR

JÁNOS ECKMANN

Doğu Türkçesinde, aslen 'olmasa, olmazsa' mânasına gelen *bolmasa* fiil şeklinin, cümle başına getirilerek, çeşitli mânaları ifade eden bir bağ veya zarf olarak (bu fonksiyonunda çok defa *bolmasam* v.s. şeklinde) de kullanıldığı görülür. A. von Gabain, Özbek gramerinde bu kelime üzerinde durarak, onu 'andernfalls; nämlich; unter den Umständen; etwa; na dann' ile mânalandırmakta,¹ G. Jarring ise onu 'if not, if not so, in such a case, if so, if possible, by the way' diye tercüme etmektedir.² Başka eserlerde de bu kelime aşağı yukarı bu mânalarla kaydedilmiştir. Kelimenin, bu mânaları kazanabilmesi için, şu merhalelerden geçtiği düşünülebilir :

- olmazsa, olmasa > 1. öyle olmazsa, öyle olmasaydı;
2. yahut, yoksa, aksitakdirde;
3. öyle ise, o takdirde, o halde;
4. peki, pekâlâ;
5. mademki.

Bu hususu aydınlatmak için —yukarıki gruplara göre— bugünkü Doğu Türk şivelerinden birkaç misal gösterelim :

1. (Özbekçe) *pādişā ozini kim ékanligini hātunge bildirip ayti ki: "mēni siz koṗ hurmatsiz qilip bu yérğa qamaṗ qoydiñiz" dedi. hātun pādşāge eyti ki: "sizni mēn yaḥşi hurmet qildim. bolmasam sizni ham vazirleriñizni āldiḡe ālip kirip şermende qilar édim* (Jarring, Uzbek Texts, 64: 217—222) 'Padişah kendinin kim olduğunu kadına bildirip dedi ki: "Siz bana çok saygısızlık edip beni bu yere hapsettiniz" dedi. Kadın padişaha dedi ki: "Ben size çok hürmet ettim. Öyle olmasaydı sizi de vezirleriniz önüne götürüp mahcup ederdim" dedi.'

¹ A. von Gabain, Özbekische Grammatik, Leipzig-Wien 1945, 386. §.

² G. Jarring, Uzbek Texts from Afghan Turkestan, Lund-Leipzig [1938], 180. s. ve Materials to the Knowledge of Eastern Turki, III. Folk-lore from Guma, Lund 1951, 39. s., 4. not.

2. (Karakalpakça) *patşa aytadı*: “biz bir üstüñizge kelgen mehman bolup kelip edik. cowap berseñ, ötip ketsek” deydi. sonnan soñ aydarha aytadı: “üyüñdegi calğız balañnan keş, ya bolmasa usunça ma äskeriñnen keş, sonda cowap beremen” deydi (N. A. Baskakov, Karakalpakskiy yazık I, Moskva 1951, 145: 65—66) ‘Padişah diyor: “Biz huzurunuzda misafir olarak geldik. Müsaade et, geçelim” diyor. Ondan sonra ejderha diyor: “Evindeki biricik oğlundan vazgeç yahut da bu askerlerinden vazgeç, o zaman müsaade ederim” diyor.’

(Karakalp.) *patşa aytadı*: ‘eger qızımdı oñup jatsañ, qırq kün toy, otuz kün oyunu menen waht hoşlıq ‘etip qızımdı beremen. jaza (a)lmasañ, gelleniñ kesilgenine qayıl bol, bolmasa oñuma” dedi (Baskakov, a.e., 112: 24) ‘Padişah diyor: “Eğer kızımı efsun duası okuyup iyi edersen, kırk gün düğün, otuz gün oyun ile hoş vakit geçirip kızımı veririm. İyileştiremezsen, başının kesilmesine kail ol, yoksa okuma” dedi.’

(Karakalp.) *patşa hayran boldı*. “pisken balıq tirilgen kitapta bar ma?” dep barlıq ıyşan, mollalarda cıynap soradı. “tabıñ, bolmasa öltiremen” dedi (Baskakov, a.e., 243: 27—28) ‘Padişah şaşırıldı. “Pişmiş balığın dirilmesi kitapta var mı?” diye bütün işan ve mollaları toplayıp soruyor. “Bulun, yoksa sizi öldürürüm” dedi.’

(Karakalp.) *aldı menen iytime tamaqtı bergenimniñ, keyininen hayalına bergenimniñ sebebi usu* —dep qan balağa— “al ‘endi seniñ basiñdi alaman, bolmasa sen curtqa aytıp qoyasañ” deydi (Baskakov, a.e., 218: 197) ‘“Önce köpeğime, sonra karıma yemek vermemin sebebi budur” —diye han çocuğa der— “haydi şimdi başını alırım, aksitakdirde sen bunları halka anlattırısın” diyor.’

Yudahin sözlüğüne göre Kırgızcada da *bolboso* ‘eğer olmazsa, aksitakdirde’ mânasında kullanılır, meselâ *bolsoñ bolğondoy bol, bolbosoñ qoy!* ‘yapacaksan yap, aksitakdirde bırak!’ (K. K. Yudahin, Kırgız sözlüğü, Abdullah Taymas tercümesi, Ankara 1945, s.v. *bol-*).

3. (Özb.) “mana mën iliyās bolur men” dedi. “tamāmi dunyā sularını ihtiyāri mēni qolomda boladur” dedi. “ña har nerse ki siz işitken bolsañız, siz ham aytıñ” dedi. bu kişi aytı: “bolmasam mana şu taşqaridegi katta derya suvini tohtatiriñ, mën bər korayin” dedi (Jarring, Uzbek Texts, 54: 289—295) ‘“İşte ben İlyas’ım” dedi. “Bütün dünya sularının idaresi benim elimdedir” dedi. “Ve her ne işittiniz ise, bana söyleyin” dedi. Bu adam dedi ki: “Öyle ise (Jarring: if possible ‘müm-

künse'), işte bu dışardaki büyük nehrin suyunu durdurun, bir göreyim" dedi.'

(Özb.) "ō kişi! biz emdi kēteçak boldik. agarda har na maqsūdiñ bolsa, soragin! haqqiñda duā qilayliq" dedi. bu k̄şi eyti ki: "mēn bolmasam bāriḫ ḫātunimdan sorayin" dedi (Jarring, a.e., 49: 179—183) "Ey adam, biz şimdi gideceğiz. Her ne dileğın varsa, dile! Senin için dua edelim" dedi. Bu adam dedi ki: "Öyle ise (veya: o halde; Jarring: in such a case 'o takdirde') ben gidip karımdan sorayım" dedi.'

(Özb.) *Mayli, b ūlmasa qırq tilla beray, dedi* (A. N. Kononov, Grammatika uzbekskogo yazıka, Taşkent 1948, 369. §) 'Peki, öyle ise kırk altın vereyim, dedi.'

(Özb.) *Ḥat... kimden ēken? —Atamızdan! —Rast mı? —He! —Bolmasa, qattıq qattıq oqu!* (Gabain. Özb. Gramm., 386. §) 'Mektup... kimden imiş? —Babamızdan. —Öyle mi? —Evet. —O halde (Gabain: na dann) yüksek sesle oku!'

(Özb.) *mullaler ayti: "biz seni haqqiñge duā qilgençe qildiḫ. agarda sēn har nē ḫālasañ, uşeni hāzirde ham soraymiz, duā qilurmiz"* dediler. *bala ayti: "bolmasam mēni ham katta biylēḫe (böyle!) oḫşaş mālīm kopayisin, ozim ham katta k̄şi bolayin"* dedi (Jarring, Uzbek Texts, 23: 195—202) 'Mollalar dediler: "Biz senin için gereği gibi dua ettik. Sen her ne istersen, onu da hemen diler, dua ederiz" dediler. Çocuk dedi: "O halde (Jarring: if possible) benim malım da büyük beylerinkine benziyecek kadar çoğalsın, kendim de büyük bir adam olayım" dedi.'

(Özb.) *bu k̄şi bāriḫ uylerini kordi ki bār oy (böyle!) komur, bār uy tēmur, bār oy (böyle!) gözage toluḫtur. ḫātunige bu ḫabardi bēriḫ eyti ki: "bu k̄şiler kop katta azizler ēkan. bizler nima uḫun şu uḫ uy altın soramadıḫ?"* dediler. *ḫātuni ēsige kēliḫ eyti ki: "bār! bolmasam şu uḫ uy tilla boluḫ qoya qalsin"* dedi (Jarring, a.e., 51: 226—232) 'Bu adam gidip evleri gördü ki bir ev kömür, bir ev demir, bir ev de pamuk kozası ile dolmuştur. Karısına bu haberi verip dedi ki: "Bu adamlar çok büyük azizler imiş. Biz bu üç eve niçin altın istemedik?" dediler. Karısının bir şey aklına gelip dedi ki: "Git! O halde (Jarring: if possible) şu üç ev altınla dolsun" dedi.'

(Özb.) *nāib terefindan hukum boldi ki: "agarda şu kassani fulān kungedey yasap bilmeseñizler, oldurulseler"* dedi. *b'ler aytiler ki: "bolmasam bizlerḫe bār marta rohset bēriñ..."* dediler (Jarring, a.e., 70:

62—66) ‘Naip tarafından hüküm çıktı ki: “Eğer bu kâseyi filân güne kadar hazırlıyamazsanız, öldürüleceksiniz” dedi. Bunlar (çömlükçiler) dediler ki: “O takdirde (Jarring: if possible) bize bir daha ruhsat verin...” dediler.’

4. (Özb.) *katta inesi bər kun... ayti ki: “səni qaysi bər işke şāgird qoyayın ki orgenseñ, hunerlik olseñ, dəyman” dedi. balası ayti ki: “bolmasa qaysi bər işke qoyursız məni?” dedi (Jarring, a.e., 68: 3—7) ‘Büyük annesi bir gün... dedi ki: “Seni hangi zanaata çırak olarak vereyim ki onu öğren ve hüner sahibi ol, diyorum” dedi. Çocuğu dedi ki: “Peki (Jarring: in such a case), hangi işe gönderirsiniz beni?” dedi.’*

(Özb.) *“ay hātun! əmdi nəmə iş orgatasan? nəmə qılayın? məhmānler bolsa uhladı. bər yol korsatkin!” dedi. hātuni ayti ki: “bolmasam çiqip bār! uşa kişiniñ ki yanında nān bārdur, şuni yānından asta nānini ālgın” (Jarring, a.e., 48: 122-128) ‘“Ey kadın, şimdi ne iş öğretiyorsun? Ne yapayım? Misafirler ise uyudular. Bir yol göster!” dedi. Karısı dedi ki: “Peki (Jarring: if possible), yukarıya git! Yanında ekmek bulunan şu adamın yanından ekmeği yavaşça al.”’*

5. (Türki) *“he taz! neredin keldiñ? nerege bārāse?” taz dedi ki: “vay bay! meniñ dadam anam yoq. balası yoq ademge bala bolgāli barāmen” dedi. o adem dedi ki: “kəl! bolmäsä meniñ balam yoq, manga bala bol!” dedi (Jarring, Materials, 39: 7—13 ‘“Ey keloğlan, nereden geldin, nereye gidiyorsun?” Keloğlan dedi ki: “Vay efendim, benim babam anam yok, evlâdı olmıyan bir adama evlât olmağa gidiyorum” dedi. O adam dedi ki: “Gel! Mademki (Jarring: by the way ‘bu vesile ile’) benim çocuğum yok, bana evlât ol!” dedi.’*

*

Bolmasa fiil şeklinin cümle başlatan zarf olarak kullanılması bugünkü Türkçeye inhisar eden bir hâdise değildir. Nitekim 1360 yılında meydana getirilen Nehcü'l-ferâdis'te¹ *bolmasa* kelimesinin —cümle başında— ekseriyetle ‘bunun üzerine, bundan (ondan)

¹ Harezmi Türkçesiyle yazılı bu mühim eserin bir yazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye Genel Kitaplığı Yeni Cami kısmında 879 numarada kayıtlıdır.

sonra, derken', nadiren de 'bu sebeple' gibi mânalara geldiğini gösteren birkaç misale tesadüf edilmektedir :¹

Ba'zı şahâbalar birle Tâıyfqa bardılar taqı Tâıyfnı bir ay içinde kirdiler, dört yanında bâğlarını harâb qıldılar. Bolmasa Mâlik atlıg begleri keldi, Musulmân boldı (38a: 5—6) 'Bazı sahabelerle birlikte Taif'e vardılar, bir ay içinde Taif'e girdiler ve dört yanındaki bahçeleri harabettiler. Bunun üzerine Malik adlı beyleri geldi ve Müslüman oldu.'

İbrâhîm peygâmbâr aydı: "Sen Şeytân turur-sen, mañga vesvese qılmaq üçün kelding." Ol Şeytânı qavdı taqı taşladı, kèterdi. Bolmasa Hâcargâ taqı âdemî şûratınğa bolup keldi (107a: 15—17) 'İbrahim peygamber dedi: "Sen Şeytansın, beni işkillendirmeğe geldin". O Şeytanı kovdu ve taşladı, uzaklaştırdı. Sonra (Şeytan) insan suretine girerek Hacer'e de gitti.'

"Eger bu etmek yahşı bolsa erdi, İmâm mundın tenâvül qılğay erdi; êmdi kim ol bu etmekdin ihtirâz qıldı erse, biz taqı özinge muvâfaqat qılır-biz." Qabûl qılmadılar. Bolmasa bu etmeklerini Declege kemiştiler (110b: 13—15) "Eğer bu ekmek iyi olsaydı, İmam bundan yiyecekti. Şimdi, o bu ekmekten çekindikten sonra, biz de kendisine uyarız." Kabul etmediler. Bundan sonra bu ekmekleri Dicle'ye attılar.'

Zelîhâ keldi taqı Yûsufnıng elgini tuttı taqı dâye artından itti taqı qapıqlarını bağladı. Taqı ketti erse, Yûsuf peygâmbâr Zelîhâ birle içre qaldılar. Bolmasa Yûsuf peygâmbâr Zelîhâ qatında olturdu (180b: 12—14) 'Zeliha geldi ve Yusuf'un elini tuttu, dadı da onu arkasından itti ve kapuları bağladı. O gittikten sonra Yusuf peygamber Zeliha ile içeride kaldı. Ondan sonra Yusuf peygamber Zeliha'nın yanına oturdu.'

Zelîhâ aydı: "Yâ Yûsuf... sen benim fermânımğa nişe muñi" bolmaz-sen?" tedi erse, Yûsuf peygâmbâr 'alayhi's-salâm aydı: "... Men gul ermez-men... üç atadın peygâmbâr-zâda turur-men" tedi erse, Zelîhâ heç

¹ *Bolmasa*: il şeklinin, *Nehcü'l-ferâdis* dışında kalan diğer eski metinlerde de, cümle başlatan zarf olarak kullanılıp kullanılmadığını şimdilik tesbit edemiyorum. J. Schinkewitsch'in *Rabyüzis Syntax*'ında bu mesele ile ilgili bir kayda raslanılmaması dikkate değer. (Bu eserin Türkçe tercümesi *Türk Dili Belleten*, III. seri, 8-9. [1947]. ve 10-11. [1948] sayılarda ilâve olarak çıkmıştır.)

çāra tēmedi, bolmasa turdı, kim Yūsufqa yapşunğay (181a: 7—11) ‘Zeliha dedi: “Ey Yusuf, . . .sen benim emrime niçin itaat etmezsın?” dedi. Yusuf peygamber aleyhi’s-selâm dedi: “. . . Ben köle değilim, . . .üç atadan peygamber oğluyum”. Bunu deyince, Zeliha artık hiçbir şey söyleyemedi; derken, Yusuf’u tutmak için, ayağa kalktı.’

Nēçe kün boldı, men taqı bu nārasīdalar hēç ta‘ām tatmadın turur-miz. Bolmasa bu kēçe qazan astım, bu oğlanlarnı awutmaq üçün qazanğa suf kemiştım (54a: 3—5) ‘Birkaç günden beri ben ve bu çocuklar hiç yemek yemedik. Bu sebeple bu akşam kazanı astım ve, bu oğlanları avutmak için, kazana su koydum.’

